

Igor Gedrih

ŠAH IN UMETNOST

Ob razstavi Kraljeva igra in umetnost v Vrbi

Že zato, ker gre po vseh znamenjih za prvo razstavo na témo šah in umetnost, kaže zaznamovati razstavo *Königsspiel und Kunst*, ki je potekala avgusta v Vrbi ob Vrbskem jezeru vzporedno s turnirjem. V posebni krožni dvorani Casina so naši umirjen razstavní prostor, ki je nudil približno dovolj prostora za skrbno urejeno razstavo: deloma zgodovinsko deloma sodobno, bolj prvo kot drugo. Če pustimo vnevar staro vprašanje, kaj je pravzaprav šah, starodavna indijska čaturanga, bi se morali zamisliti o treh komponentah: je to šport ali pa umetnost, morda blizu znanosti? Velika imena šaha si niso čisto enotna glede tega, že stari dr. Milan Vidmar se je nagibal k mišljenju, da je šahovska igra preplet trojega, nemalo pa je šahistov, ki sicer pritrjujejo taki misli, vendar dajejo nekaj več prednosti umetniškemu. Kakor koli že, tudi stari viri pripisujejo šahu posebno mesto in posebno vrednost. Ali je tedaj čudno, če so spričo takega dojemanja šaha posvečali domišljijo in estetiko tudi oblikovanju šahovskih figur?

Razstava je ponudila troje sestavin: šahovske figure, garniture, knjige in slike. Gotovo je bil središčni namen prirediteljev, da v zgodovinski in estetski luči prikaže zanimive eksponate, ki jih premorejo zbiralci, združeni v Chess Collectors International. Seveda gre za evropski delež eksponatov, ki je, po pripovedovanju postavljalca razstave, močnejši od ameriškega, ta je dolga leta veljal za najbogatejšega. Najstarejše figure z razstave segajo v 8. in 9. ali 10. stoletje, izvirajo iz Perzije, obe figuri (trdnjava in lovec) sta drugače oblikovani, kot smo vajeni dandanes, ne smemo pozabiti, da je tudi funkcija gibanja figur s poimenovanjem vred drugačna – ali saj delno – vendar pa je že tedaj očitno, da ne gre zgolj za zaznamovanje figure, ampak da je že tedaj opazna težnja, da je figura lepo izdelana; navezadnje tudi material, iz katerega je izoblikovana figura ali pa šahovnica, govori o visoko cenjeni igri. Figure so kaj pogosto iz slonovine, iz dragocenega lesa, pa seveda iz keramike in stekla, tudi kovine. Spet nas perzijski rokopis iz 1489. opozarja, da je imela šahovska igra visoko mesto: v Firduzijevem epu *Šah-name* (kar pomeni *Knjiga kraljev*) najdemo tudi spev o šahovski igri. Firduzi, ki je okoli 35 let pesnil *Šah-name*, je končal pri koncu 10. stoletja obsežno pesnitev, ki je postala pojem poezije ter združuje različno in je cenjena tudi v poznejših stoletjih. Ohranjeni iluminirani list iz 1489. kaže v živopisnih barvah šahovski prizor. Seveda je teh iluminacij iz tega rokopisnega dela več razsejanih po svetu, z več šahovskimi prizori, vse od tega, kako vladar sprejema šah kot dragoceno darilo iz Indije in mu razlagajo pravila igre, pa do dvojice, ki je zatopljena v igro. Perzijske miniature nasploh so pojem zase in prav v 15. stoletju so doživele »zlato vek«. Šah iz Kambodže iz 18. stoletja je figurativno nekoliko drugačen, tudi po pravilih igre, kmetje (vojščaki) so pomaknjeni za vrsto

naprej. Oblikovalno so figure gotovo prilagojene njihovi oblikovalni tradiciji; podobno bi lahko ugotovili o indijskih šahovskih figurah iz slonovine, nastale 1800. Kitajska 19. stoletja pozna docela drugačne figure, v jedru ploščice z »napisom«, tudi pravila igre so nekaj drugačna. Največ figur in šahovnic je iz 19. stoletja. Zanimivo je primerjati staro indijsko garnituro z okrasjem in izrezljanimi detajli ter angleški šah, nastal po indijskem vzorcu, a že modificiran in »vrnjen« v indijsko kolonialno okolje. Kar dosti je zgodovinskih upodobitev šahovskih figur, tako npr. odraža čas nemški šah iz 1887 z rusko-turško vojno. Figure so kovinske in kažejo enega in drugega vladarja, uniforme oziroma vojake. Šah iz Pariza je nastal sredi 19. stoletja, torej po padcu Napoleona Buonaparta, bele figure kažejo Napoleona (kot kralja), črne Friedricha Wilhelma III. Pruskega v temnih tonih lesa. Tudi druge figure imajo zgodovinsko ozadje v vojaškem smislu. Nekako iz tega časa je nemški šah z živalskimi figurami v belem in rdečem lesu. Leva sta kralja, lovca sta medveda, »manj vredne« živali so kmetje. Zbirka iz Hanaua je prav tako delo neznanega mojstra v 19. stoletju, figure predstavljajo na eni strani Vikinge, na drugi pa Rimljane. Iz Benetk je zbirka steklenih figur, gotovo ne edina, ki je nastala v 19. stoletju v Muranu. Te figure so bolj dekorativne, bolj za estetski okras, medtem ko so druge služile za igro. Japonska garnitura iz leta 1890 je poznala karikirane osebe in v celoti deluje malone z jedkim humorjem. Morda kaže omeniti še šahovnico, ki ima na drugi strani intarzijo z motivom Perzej osvobodil Andromedo, nastala je po starem italijanskem motivu na sliki, intarzija je iz 1890. Seveda je nepogrešljiva zbirka Stauntonovih figur iz prejšnjega stoletja, te figure so doživele »ponovitve« v 20. stoletju. Večji del omenjenih garnitur so unikati, del tega pa so iz serijske proizvodnje, vendar še zdaleč ne masovne v današnjem smislu. Tudi 20. stoletje je zastopano v modernem duhu, kot odsev katere od struj 20. stoletja. Tako je npr. Arne Hornef podal unikat konstruktivističnih figur. Vpliv strojev (futurizem) in konstrukcij se kaže še kod drugod. Francoski žepni šah iz Dieppa je umetniški unikat slonokoščenih figur, ki se zabadajo v umetelno vezano blazinico s šahovnico in dekoracijami. Seveda bi se dalo še naštet primerne, ki so pritegnili po pomenski in estetski plati. Vse, kar je oblikovano kot unikat ali omejena serija (ponavadi v porcelanu), je, ne glede na čas nastanka, nastalo kot premišljeno oblikovanje s težnjo po estetski izviranosti, tudi anekdotičnosti. Pa tudi garniture, ki so nastale zunaj take enkratnosti, so poleg funkcionalnosti premogle jasne, razpoznavne oblike, lepo oblikovanje. Kot da želijo poudariti, da je šahovska igra plemenita, lepa in duhovno bogata.

Glede knjižnega dela razstave se je težko znebiti vtisa, da bi lahko pokazali nekaj več, ker zbiralci gotovo imajo več starih knjig, kot so jih prikazali, verjetno je tu ovira prostorska omejitvev. Pa še drugi razlog tiči – te knjige so praktične narave in ne težijo toliko k estetiki knjižnega natisa. Poleg že omenjene perzijske miniature se je vredno pomuditi vsaj še pri naslednjem: iz D'Alambertove Enciklopedije (prve enciklopedije sploh, 1751–1780) so povzete tiste strani, ki kažejo šahovske figure, razložijo pravila igre, podajo dimenzije posameznih figur – pač tipično praktični, razsvetljevski pristop in razlaga. Anglež Thomas Hyde je menda 1694. natisnil danes izredno redko knjigo De ludis Orientalium – seveda, šah je prišel v Evropo iz Orinta. No, če smo bolj natančni iz tedanje arabske Španije do Francije – Karel Veliki je dobil bogato šahovsko garnituro v dar. Po drugi strani pa je šah prišel v Rusijo neposredno iz Azije, vendar se je »evropski« tj. zahodni šah najprej razširil po Evropi. Pozornost pritegne tudi knjiga Gustavusa Selenusa Das Schach oder König-Spiel s sijajno grafično naslovnico, knjiga je izšla 1616. v Leipzigu. Selenus pa je psevdonim vojvode Avgusta II. iz Braunschweiga-Lüneburga. Ker je dosti poto-

val, je v Italiji naletel na prevod Ruya Lopeza, ki mu je bil temelj za njegovo nemško knjigo, prvo te vrste na Nemškem.

Kar zadeva odmeve šaha v slikarstvu, razstava ni mogla nuditi tistega, kar bi želela. Preprosto: slike so v galerijah od Pariza, Londona, Münchna idr., namreč take, ki imajo težo v avtorjevem imenu in delu: Daumier, Caracci, zadnji preraphaelit E. R. Frampton, Klee, Duchamp, pa še kdo. Tu so bili prikazani minorni slikarji, ki jim je skupno to, da so bolj ali manj spretno upodobili dvojico pri šahovski igri. Zdaj je poudarjena koncentracija obeh šahistov, zdaj zmagoslavje enega nad drugim, zdaj simbolna igra ob šahu med mladeničem in mladenko. Največ pozornosti je pritegnil anonimni slikar s sliko, nastalo 1900, poimenovano Mefisto igra šah s Faustom. Možno je, da je oljna slika nastala po neki starejši predlogi Z očmi hudiča, naša slika pa prikazuje Fausta in Mefista sredi igre, očitno je v rdeče odeti Mefisto nadmočen, iz ozadja opazuje igro angel z žalostnim obrazom, ob strebrišču pa so dekorativne pošasti, znamenja hudobca.

Razstava take vrste bi morala ponuditi strokovno napisan katalog, vendar prireditelji niso zmogli stroškov za kaj takega – zato ni mogoče reči nič drugega: zamujena priložnost. Sicer pa je bila razstava vzorno postavljena, po gradivu kar presenetljivo bogata. Izpolnila je osnovni namen, tj. nudila prikaz zgodovinskega in estetskega pri oblikovanju šahovskih figur in šahovnic, saj je to bila sredica zamisli in izpeljave.